

Jurisprudentie

CONCLUSIE VAN ADVOCaat-GENERAAL

J. KOKOTT

van 22 september 2022¹

Zaak C-312/21

Tráficos Manuel Ferrer S.L.,

Ignacio

tegen

Daimler AG

[verzoek van de Juzgado de lo Mercantil n° 3 de Valencia (handelsrechter nr. 3 Valencia, Spanje)
om een prejudiciële beslissing]

„Prejudiciële verwijzing – Mededinging – Kartelrecht – Private handhaving –
,Vrachtwagenkartel’ – Artikel 101 VWEU – Doeltreffendheidsbeginsel –
Richtlijn 2014/104/EU – Nationale regelingen voor de verdeling van de proceskosten –
Informatieasymmetrie – Onmogelijkheid van of buitensporige moeilijkheden bij de
schadebegroting – Raming van het bedrag van de schade”

I. Inleiding

1. Kan van een verzoeker die schadevergoeding wegens inbreuk op het mededingingsrecht vordert, worden verlangd dat hij in geval van gedeeltelijke toewijzing de helft van de proceskosten moet betalen, of vormt dit een buitensporig obstakel voor de uitoefening van het recht op schadevergoeding voor kartelschade? Mag een nationale rechter het bedrag van de kartelschade ramen wanneer verzoekers toegang hadden tot de gegevens waarop verweerster zich in haar deskundigenrapport heeft gebaseerd en wanneer de schadevordering ook betrekking heeft op goederen die verzoekers niet bij verweerster maar bij andere karteldeelnemers hebben gekocht?

2. Dit zijn in wezen de vragen die in het onderhavige verzoek om een prejudiciële beslissing aan het Hof worden voorgelegd. Deze vragen rijzen in verband met het zogenoemde „vrachtwagenkartel”, dat met name in Spanje heeft geleid tot talrijke schadevorderingen en waarmee het Hof zich ook in andere zaken heeft beziggehouden of zal moeten bezighouden.²

¹ Oorspronkelijke taal: Duits.

² Zie arresten van 29 juli 2019, Tibor-Trans (C-451/18, EU:C:2019:635); 15 juli 2021, Volvo e.a. (C-30/20, EU:C:2021:604); 6 oktober 2021, Sumal (C-882/19, EU:C:2021:800); 22 juni 2022, Volvo en DAF Trucks (C-267/20, EU:C:2022:494), en 1 augustus 2022, Daimler (Kartels – Vuilniswagens) (C-588/20, EU:C:2022:607), alsmede de aanhangige zaken PACCAR e.a. (C-163/21, EU:C:2022:286) en Dalarjo e.a. (C-285/21). Zie ook arrest van het Gerecht van 2 februari 2022, Scania e.a./Commissie (T-799/17, EU:T:2022:48), en de in dit verband aanhangige procedure in hogere voorziening in de zaak Scania e.a./Commissie (C-251/22 P).

3. De onderhavige vragen houden verband met de bekende fundamentele problemen van de schadevergoeding wegens kartelschade, die met name betrekking hebben op de informatieasymmetrie tussen de benadeelden en de karteldeelnemers alsook op de moeilijkheden bij de bewijsvoering ten aanzien van het bestaan van de schade en de begroting ervan. Deze problemen moeten worden opgelost door richtlijn 2014/104/EU betreffende bepaalde regels voor schadevorderingen volgens nationaal recht wegens inbreuken op de bepalingen van het mededingingsrecht van de lidstaten en van de Europese Unie³. De relevante bepalingen van die richtlijn zijn in casu van toepassing en kunnen daarom als uitgangspunt dienen voor de beantwoording van de prejudiciële vragen.

II. Toepasselijke bepalingen

A. Unierecht

4. Het Unierechtelijke kader wordt in casu behalve door artikel 101 VWEU gevormd door richtlijn 2014/104.

5. De overwegingen 14 en 15 van richtlijn 2014/104 hebben betrekking op de bewijsmoeilijkheden in privaatrechtelijke schadevergoedingszaken over kartelschade:

„(14) Schadevorderingen wegens inbreuken op het mededingingsrecht van de Unie of het nationale mededingingsrecht vereisen doorgaans een complexe feitelijke en economische analyse. Het bewijsmateriaal dat nodig is om een schadevordering te staven, is vaak enkel in het bezit van de tegenpartij of van derden, en is onvoldoende bekend bij of is onvoldoende toegankelijk voor de eiser. Onder die omstandigheden kunnen strikte wettelijke voorwaarden voor eisende partijen om reeds bij de aanvang van een vordering in detail alle feiten van hun zaak uiteen te zetten en nauwkeurig gespecificeerde bewijsstukken ter staving over te leggen, de effectieve uitoefening van het door het VWEU gegarandeerde recht op schadevergoeding onnodig belemmeren.

(15) Bewijsmateriaal is een belangrijk element om schadevorderingen wegens inbreuk op het mededingingsrecht van de Unie of het nationale mededingingsrecht in te stellen. Aangezien mededingingsgeschillen gekenmerkt worden door informatieasymmetrie, is het passend ervoor te zorgen dat eisers het recht hebben toegang te krijgen tot voor hun schadeclaim relevant bewijsmateriaal, zonder dat zij individuele bewijsstukken moeten aanwijzen. Om gelijke middelen te garanderen, moeten ook verweerders in schadevergoedingszaken over die middelen beschikken, zodat ook zij eisers om de toegang tot bewijsmateriaal kunnen verzoeken. Nationale rechterlijke instanties moeten de mogelijkheid hebben om ook derden, met inbegrip van overheidsinstanties, te gelasten toegang te verlenen tot bewijsmateriaal. [...]

³ Richtlijn van het Europees Parlement en de Raad van 26 november 2014 (PB 2014, L 349, blz. 1).

6. In de overwegingen 45 en 46 van richtlijn 2014/104 wordt het probleem van de begroting van het bedrag van de individuele kartelschade toegelicht:

- „(45) Een benadeelde partij die heeft bewezen dat zij door een inbreuk op het mededingingsrecht schade heeft geleden, moet nog steeds de omvang van de schade aantonen om een schadevergoeding te kunnen krijgen. Bij het begroten van schade in mededingingszaken spelen feiten een belangrijke rol en kunnen complexe economische modellen worden toegepast. Hierbij kunnen de kosten vaak hoog oplopen en kan het voor eisers moeilijk zijn om alle noodzakelijke gegevens te verkrijgen om hun vorderingen te staven. Het begroten van schade in mededingingszaken kan als zodanig een belangrijke hinderpaal voor een effectieve schadevergoeding vormen.
- (46) Zonder Unieregels inzake de begroting van schade veroorzaakt door een inbreuk op de mededingingswetgeving moeten op basis van het nationale rechtssysteem van elke lidstaat de eigen regels voor schadebegroting worden vastgesteld, en moet door de lidstaten en de nationale rechterlijke instanties worden vastgesteld aan welke voorwaarden de eiser moet voldoen wanneer hij de omvang van de geleden schade aantoont, welke methoden kunnen worden gebruikt om de omvang te begroten en welke de gevolgen zijn wanneer niet volledig aan de gestelde eisen kan worden voldaan. Deze eisen in het nationale recht ten aanzien van de bepaling van de omvang van de geleden schade in mededingingszaken mogen echter niet minder gunstig zijn dan de eisen voor vergelijkbare nationale vorderingen (beginsel van gelijkwaardigheid), en mogen het evenmin praktisch onmogelijk of buitensporig moeilijk maken om het Unierecht op schadevergoeding uit te oefenen (beginsel van doeltreffendheid). In dit verband moet rekening worden gehouden met de mogelijke informatieasymmetrie tussen de partijen en met het feit dat voor de begroting van de schade moet worden beoordeeld hoe de markt in kwestie zonder de inbreuk zou zijn geëvolueerd. Die beoordeling houdt een vergelijking in met een situatie die per definitie hypothetisch is, en kan derhalve nooit exact worden verricht. Het is daarom aangewezen nationale rechterlijke instanties de bevoegdheid te geven om de omvang van de door de inbreuk op het mededingingsrecht veroorzaakte schade te ramen. [...]”

7. Artikel 5, lid 1, van richtlijn 2014/104 bepaalt dat de rechterlijke instanties de toegang tot bewijsmateriaal kunnen gelasten:

„De lidstaten zorgen ervoor dat nationale rechterlijke instanties in een procedure met betrekking tot een schadevordering in de Unie op verzoek van een eiser die daartoe een met redenen omkleed verzoek heeft ingediend met daarin alle redelijkerwijs voor hem beschikbare feiten en relevant bewijsmateriaal, welke toereikend om zijn schadeclaim aannemelijk te maken, de verweerder of een derde partij kunnen gelasten toegang te verlenen tot het relevante bewijsmateriaal waarover zij zeggenschap hebben, behoudens de in dit hoofdstuk beschreven voorwaarden. De lidstaten zorgen ervoor dat de nationale rechterlijke instanties op verzoek van de verweerder ook de eiser of een derde kan gelasten toegang te verlenen tot relevant bewijsmateriaal.

[...]”

8. Artikel 17 van richtlijn 2014/104 heeft als opschrift „Schadebegroting” en lid 1 daarvan luidt als volgt:

„De lidstaten zorgen ervoor dat de bewijslast die geldt voor de begroting van de schade, dan wel de bewijsnorm het niet praktisch onmogelijk of buitensporig moeilijk maken om het recht op

schadevergoeding uit te oefenen. De lidstaten zorgen ervoor dat de nationale rechterlijke instanties overeenkomstig de nationale procedures bevoegd zijn om de schade te ramen, indien vaststaat dat een eiser schade heeft geleden maar het praktisch onmogelijk of buitensporig moeilijk is de geleden schade op basis van het beschikbare bewijsmateriaal nauwkeurig te begroten.”

9. Artikel 22 van richtlijn 2014/104 regelt de toepassing ervan in de tijd:

„1. De lidstaten zorgen ervoor dat geen terugwerkende kracht wordt gegeven aan de nationale maatregelen die krachtens artikel 21 worden vastgesteld ter naleving van de materiële bepalingen van deze richtlijn.

2. De lidstaten zorgen ervoor dat iedere, krachtens artikel 21 vastgestelde nationale maatregel anders dan de maatregelen bedoeld in lid 1 niet van toepassing is op vorderingen tot schadevergoeding die vóór 26 december 2014 bij een nationale rechterlijke instantie aanhangig zijn gemaakt.”

B. Spaans recht

10. Artikel 394, leden 1 en 2, van Ley 1/2000 de Enjuiciamiento Civil (wet 1/2000 betreffende het wetboek van burgerlijke rechtsvordering; hierna: „LEC”) van 7 januari 2000 (BOE nr. 7 van 8 januari 2000, blz. 575) luidt in de in casu relevante versie:

„1. In declaratoire procedures worden de kosten van de eerste aanleg opgelegd aan de partij die met betrekking tot al haar vorderingen in het ongelijk is gesteld, tenzij de rechtbank van oordeel is en naar behoren motiveert dat in de zaak ernstige feitelijke of rechtsvragen zijn gerezen.

[...]

2. Indien de vorderingen gedeeltelijk worden toe- of afgewezen, draagt elke partij haar eigen kosten en de helft van de gemeenschappelijke kosten, tenzij er redenen zijn om de kosten wegens lichtvaardig procederen aan een van de partijen op te leggen.”

11. Op 27 mei 2017, dat wil zeggen vijf maanden na het verstrijken van de termijn voor de omzetting van richtlijn 2014/104 op 27 december 2016, is Real Decreto-ley 9/2017, por el que se transponen directivas de la Unión Europea en los ámbitos financiero, mercantil y sanitario, y sobre el desplazamiento de trabajadores (koninklijk wetsbesluit 9/2017 tot omzetting van richtlijnen van de Europese Unie op financieel, commercieel en gezondheidsgebied, alsook inzake de terbeschikkingstelling van werknemers) van 26 mei 2017 (BOE nr. 126 van 27 mei 2017, blz. 42820), waarbij deze richtlijn in Spaans recht is omgezet, in werking getreden.

12. De omzetting van richtlijn 2014/104 heeft onder meer geleid tot de invoering van artikel 283 bis LEC, dat overeenkomt met artikel 5 van die richtlijn.

III. Hoofdeding

13. Op 11 oktober 2019 hebben Ignacio en de Spaanse vennootschap Tráficos Manuel Ferrer, S.L. (hierna: „verzoekers”) een civielrechtelijke vordering tot schadevergoeding ingesteld tegen Daimler AG (hierna: „Daimler” of „verweerster”), welke vordering was gebaseerd op artikel 101 VWEU en artikel 1902 van de Código Civil (Spaans burgerlijk wetboek).

14. De achtergrond van deze vordering is de inbreuk van verweerster op het mededingingsrecht, die was vastgesteld bij besluit van de Commissie van 19 juli 2016⁴ en bestond in afspraken met andere Europese vrachtwagenfabrikanten in de periode 1997-2011 (zogenoemde „vrachtwagenkartel”), met als doel om de brutoprijzen van bepaalde typen vrachtwagens vast te stellen en te verhogen alsook om de kosten van de invoering van nieuwe technologieën voor de controle van verontreinigende emissies door te berekenen.

15. Verzoekers stellen dat zij tijdens de duur van het kartel vrachtwagens van de merken Mercedes, Renault en Iveco hebben gekocht waarop de door de Commissie gelaakte praktijken van de vrachtwagenfabrikanten betrekking hadden. Verweerster in het hoofdeding is fabrikant van vrachtwagens van het merk Mercedes.

16. Verzoekers betogen dat zij als gevolg van de inbreukmakende prijsafspraken schade hebben geleden in de vorm van hogere prijzen voor de aangekochte vrachtwagens. Als bewijs hebben zij een deskundigenrapport overgelegd waarin de geleden schade wordt gekwantificeerd. Verweerster heeft dit rapport betwist met een eigen deskundigenrapport, waarin de gronden, aannamen en methoden van het deskundigenrapport van verzoekers van de hand worden gewezen. Vervolgens heeft verweerster verzoekers toegang verleend tot alle gegevens die in het deskundigenrapport van verweerster in aanmerking waren genomen. Daarop hebben verzoekers een nader „technisch rapport” ingediend, met de resultaten van het onderzoek van de gegevens van verweerster, zonder evenwel hun eigen deskundigenrapport te herformuleren.

17. Voorts is een verzoek van verweerster om Renault Trucks SAS en Iveco SPA (fabrikanten van de andere door verzoekers gekochte vrachtwagens) in het geding te roepen door de rechter afgewezen op grond dat niet was voldaan aan de wettelijke voorwaarden daarvoor, en is de procedure voortgezet met Daimler als enige verweerster.

IV. Verzoek om een prejudiciële beslissing en procedure bij het Hof

18. Tegen deze achtergrond heeft de Juzgado de lo Mercantil n° 3 de Valencia (handelsrechter nr. 3 Valencia, Spanje) de behandeling van de zaak geschorst en het Hof bij beslissing van 10 mei 2021, ingekomen op 19 mei 2021, verzocht om een prejudiciële beslissing over de volgende vragen:

„1) Is een regeling als die van artikel 394, lid 2, LEC, op grond waarvan de benadeelde kan worden verwezen in een deel van de proceskosten op basis van het bedrag van de door hem ten onrechte betaalde prijsverhogingen dat aan hem wordt terugbetaald nadat zijn schadevordering wegens inbreuk op het mededingingsrecht in de zin van artikel 101 VWEU gedeeltelijk is toegewezen - waarbij wordt uitgegaan van een oorzakelijk verband tussen de inbreuk en het ontstaan van de schade, die in de procedure met zekerheid wordt erkend en

⁴ Besluit C(2016) 4673 final inzake een procedure op grond van artikel 101 [VWEU] en artikel 53 van de EER-overeenkomst (Zaak AT.39824 – Vrachtwagens). De samenvatting van dit besluit is op 6 april 2017 gepubliceerd (PB 2017, C 108, blz. 6).

begroot en waarvoor een vergoeding wordt toegekend -, verenigbaar met het recht op volledige vergoeding van de schade die de benadeelde heeft geleden als gevolg van een mededingingsversturende gedraging zoals bedoeld in artikel 101 VWEU?

- 2) Omvat de bevoegdheid van de nationale rechter om het bedrag van de schade te ramen de subsidiaire en autonome vaststelling van de omvang van de schade, wanneer er sprake is van informatieasymmetrie of van onoverkomelijke moeilijkheden bij de vaststelling van de omvang van de schade, die de uitoefening van het recht op volledige vergoeding van de schade die de benadeelde heeft geleden als gevolg van een mededingingsversturende praktijk zoals bedoeld in artikel 101 VWEU, gelezen in samenhang met artikel 47 van het Handvest, niet mogen bemoeilijken, ook wanneer de partij die is benadeeld door een inbreuk op de mededinging in de vorm van een kartel dat tot prijsverhogingen heeft geleid, tijdens de procedure toegang heeft verkregen tot de gegevens waarop de verweerder zich in zijn deskundigenrapport heeft gebaseerd om het bestaan van vergoedbare schade uit te sluiten?
- 3) Omvat de bevoegdheid van de nationale rechter om het bedrag van de schade te ramen de subsidiaire en autonome vaststelling van de omvang van de schade, wanneer er sprake is van informatieasymmetrie of van onoverkomelijke moeilijkheden bij de vaststelling van de omvang van de schade, die de uitoefening van het recht op volledige vergoeding van de schade die de benadeelde heeft geleden als gevolg van een mededingingsversturende praktijk zoals bedoeld in artikel 101 VWEU, gelezen in samenhang met artikel 47 van het Handvest, niet mogen bemoeilijken, ook wanneer de partij die is benadeeld door een inbreuk op de mededinging in de vorm van een kartel dat tot prijsverhogingen heeft geleid, zijn schadevordering instelt tegen een van de adressaten van het administratieve besluit, die hoofdelijk aansprakelijk is voor die schade, maar het product dat of de dienst die de benadeelde in kwestie heeft aangeschaft niet in de handel heeft gebracht?”

19. In de procedure bij het Hof hebben verzoekers, Daimler, het Koninkrijk Spanje en de Europese Commissie schriftelijke opmerkingen ingediend.

V. Beoordeling

20. Alvorens de inhoud van het verzoek om een prejudiciële beslissing (B) te beoordelen, moet worden ingegaan op de bezwaren van Spanje ten aanzien van de ontvankelijkheid van het verzoek (A).

A. Ontvankelijkheid van het verzoek om een prejudiciële beslissing

21. Spanje betwist zowel de bevoegdheid van het Hof om de prejudiciële vragen te beantwoorden (1) als de ontvankelijkheid van het verzoek (2).

1. Bevoegdheid van het Hof

22. In de eerste plaats voert Spanje aan dat het Hof niet bevoegd is om de eerste prejudiciële vraag te beantwoorden omdat deze buiten de werkingssfeer van het Unierecht valt. Artikel 394, lid 2, LEC, regelt algemeen de verdeling van de proceskosten en geeft geen uitvoering aan bepalingen

van het Unierecht. Het feit dat het geschil ten gronde betrekking heeft op het Unierecht, is volgens Spanje niet relevant omdat artikel 101 VWEU geen gevolgen kan hebben voor de regeling van de kosten in het nationaal recht.

23. Dit bezwaar heeft geen kans van slagen.

24. Bij gebreke van communautaire harmonisatie van het burgerlijk procesrecht is, krachtens het beginsel van procesrechtelijke autonomie, de regeling van de handhaving van civielrechtelijke vorderingen een aangelegenheid van de interne rechtsorde van de lidstaten.⁵ Bovendien bevat ook richtlijn 2014/104 geen specifieke regeling voor de kostenverdeling.

25. De procedurele regels ter bescherming van de rechten die de justitiabelen aan het Unierecht ontnemen, vallen, ook al zijn deze krachtens het beginsel van de procesrechtelijke autonomie een aangelegenheid van de interne rechtsorde van elke lidstaat, niettemin binnen de werkingssfeer van het Unierecht omdat deze moeten voldoen aan het gelijkwaardigheidsbeginsel en het doeltreffendheidsbeginsel.⁶ Derhalve is het Hof bevoegd om de verwijzende rechter aanwijzingen te geven die hem in staat stellen uitspraak te doen over de vraag of de specifieke nationale regelingen verenigbaar zijn met deze beginselen.⁷

26. Aangezien het hoofdgeding betrekking heeft op vorderingen tot schadevergoeding die op artikel 101 VWEU zijn gebaseerd, strekt het beroep in het hoofdgeding tot handhaving van vorderingen op grond van het Unierecht en moeten de regels voor de handhaving in het nationale recht voldoen aan de Unierechtelijke beginselen van gelijkwaardigheid en doeltreffendheid. De in het hoofdgeding aan de orde zijnde rechtssituatie valt bijgevolg onder het Unierecht.⁸

27. In de tweede plaats is Spanje van mening dat het Hof evenmin bevoegd is om de tweede en de derde prejudiciële vraag te beantwoorden omdat het uitsluitend aan de verwijzende rechter staat om de nationale bepalingen ten aanzien van de bewijsvoering uit te leggen en te beoordelen of er in casu sprake is van een informatieasymmetrie tussen de partijen en of de mogelijkheden tot bewijsverkrijging voldoende zijn uitgeput.

28. Deze tegenwerping kan evenmin worden aanvaard. De tweede en de derde prejudiciële vraag hebben namelijk eveneens betrekking op de Unierechtelijke vereisten ten aanzien van de doeltreffendheid van de uitoefening van het uit artikel 101 VWEU voortvloeiende recht op schadevergoeding. Daarnaast betreffen de tweede en de derde prejudiciële vraag de uitlegging van artikel 17, lid 1, van de richtlijn, dat - anders dan Spanje veronderstelt - op de onderhavige zaak van toepassing is, zoals in de volgende afdeling wordt toegelicht.

⁵ Zie de conclusie van advocaat-generaal Kokott in de zaak Profi Credit Polska (C-176/17, EU:C:2018:293, punt 54 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

⁶ Zie in die zin arresten van 20 september 2001, Courage en Crehan (C-453/99, EU:C:2001:465, punten 25-29); 26 oktober 2006, Mostaza Claro (C-168/05, EU:C:2006:675, punt 24); 28 maart 2019, Cogeco Communications (C-637/17, EU:C:2019:263, punt 42), en 16 juli 2020, Caixabank en Banco Bilbao Vizcaya Argentaria (C-224/19 en C-259/19, EU:C:2020:578, punten 83 en 85).

⁷ Zie arrest van 11 september 2018, IR (C-68/17, EU:C:2018:696, punt 56).

⁸ In dat opzicht verschilt de situatie in het hoofdgeding juist van die welke ten grondslag lag aan de door Spanje aangehaalde arresten van 27 maart 2014, Torralbo Marcos (C-265/13, EU:C:2014:187, punten 30-33), en 8 december 2016, Eurosanamientos e.a. (C-532/15 en C-538/15, EU:C:2016:932, punten 52-56). In die gevallen strekten de nationale procedureregels niet tot handhaving van vorderingen op grond van het Unierecht en het voorwerp van het hoofdgeding betrof niet de uitlegging of de toepassing van een Unierechtelijke bepaling, zodat die procedures niet binnen de werkingssfeer van het Unierecht vielen. De verwijzende rechters hebben zich niet afgevraagd of de betrokken regels de handhaving van Unierechtelijke vorderingen buitensporig moeilijk maakten, maar enkel of deze regels in het algemeen verenigbaar waren met het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie. Uit deze omstandigheid alleen kan niet worden afgeleid dat het Unierecht van toepassing is.

2. Ontvankelijkheid van de prejudiciële vragen

a) Toepasselijkheid van richtlijn 2014/104 in het hoofdgeding

29. Spanje betoogt dat de tweede en de derde prejudiciële vraag niet-ontvankelijk zijn omdat zij betrekking hebben op de bevoegdheid krachtens artikel 17 van richtlijn 2014/104 om de schade te begroten. Deze bepaling is volgens Spanje echter niet van toepassing op het hoofdgeding.

30. Hoewel de verwijzende rechter in de tekst van zijn prejudiciële vragen niet verwijst naar artikel 17 van richtlijn 2014/104, doet hij dat wel in de motivering van de verwijzingsbeschikking. Bovendien is het Hof toch verplicht om rekening te houden met de relevante bepalingen van het Unierecht om de verwijzende rechter een nuttig antwoord te geven.⁹

31. Of artikel 17 van richtlijn 2014/104 in de tijd van toepassing is, vloeit voort uit artikel 22 van die richtlijn. Overeenkomstig artikel 22, lid 1, mag geen terugwerkende kracht worden gegeven aan de nationale maatregelen die worden vastgesteld ter naleving van de materiële bepalingen van deze richtlijn. Volgens lid 2 kunnen maatregelen ter uitvoering van de richtlijn, anders dan de maatregelen bedoeld in lid 1, daarentegen wel van toepassing zijn op vorderingen die na inwerkingtreding van de richtlijn, op 26 december 2014, aanhangig zijn gemaakt.

32. Zoals advocaat-generaal Szpunar in zijn conclusie in de zaak PACCAR e.a. heeft uiteengezet, volgt uit de opzet van artikel 22 van richtlijn 2014/104 „dat de verwijzing naar een ‚nationale maatregel anders dan de [materiële bepalingen]’ in die zin van artikel 22, lid 2, van genoemde richtlijn, doelt op een procedurele bepaling”.¹⁰

33. In zijn arrest in de zaak Volvo en DAF Trucks heeft het Hof gepreciseerd dat (in tegenstelling tot het door Spanje in de onderhavige zaak ingenomen standpunt, dat evenwel vóór de uitspraak van dat arrest is geformuleerd) de vraag welke bepalingen van deze richtlijn materieel zijn en welke niet, bij het ontbreken van een verwijzing naar het nationale recht in artikel 22 van richtlijn 2014/104, moet worden beoordeeld aan de hand van het Unierecht en niet aan de hand van het toepasselijke nationale recht.¹¹

34. Bovendien heeft het Hof in dat arrest ten eerste geoordeeld dat artikel 17, lid 1, van richtlijn 2014/104, dat betrekking heeft op de mogelijkheid van de begroting van het bedrag van de schade en dat in casu aan de orde is, van procedurele aard is.¹² Ten tweede heeft het Hof vastgesteld dat deze bepaling in de tijd van toepassing is in het kader van een schadevordering die na 26 december 2014 en na de datum van omzetting van richtlijn 2014/104 in nationaal recht is ingesteld. Deze laatste datum is van belang omdat, bij het ontbreken van nationale bepalingen voor de omzetting, de toepassing van de bepalingen van de richtlijn op particulieren in elk geval vóór het verstrijken van de termijn voor de omzetting van de richtlijn problematisch zou zijn.¹³

⁹ Zie arrest van 22 juni 2022, Volvo en DAF Trucks (C-267/20, EU:C:2022:494, punt 28 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

¹⁰ Zie de conclusie van advocaat-generaal Szpunar in de zaak PACCAR e.a. (C-163/21, EU:C:2022:286, punt 55). Zie eveneens de conclusie van advocaat-generaal Szpunar in de zaak RegioJet (C-57/21, EU:C:2022:363, punten 27-29).

¹¹ Arrest van 22 juni 2022 (C-267/20, EU:C:2022:494, punten 39-41); zie ook de conclusie van advocaat-generaal Szpunar in de zaak PACCAR e.a. (C-163/21, EU:C:2022:286, punt 56).

¹² Arrest van 22 juni 2022, Volvo en DAF Trucks (C-267/20, EU:C:2022:494, punten 80-85). In de punten 90 e.v. van dat arrest heeft het Hof daarentegen geoordeeld dat artikel 17, lid 2, van de richtlijn een materiële bepaling in de zin van artikel 22, lid 1, is; deze bepaling is in casu echter niet aan de orde.

¹³ Arrest van 22 juni 2022, Volvo en DAF Trucks (C-267/20, EU:C:2022:494, punten 76, 77 en 86-89).

35. Bijgevolg zijn de nationale bepalingen voor de omzetting van artikel 17, lid 1, van de richtlijn volgens artikel 22, lid 2, in het hoofdgeding van toepassing. In dat geding is de vordering namelijk ingesteld op 11 oktober 2019, dus na 26 december 2014 en na de datum van omzetting van de richtlijn in Spaans recht op 27 mei 2017 (zie de punten 11 en 13 hierboven).

36. In het kader van de inhoudelijke beoordeling van de prejudiciële vragen dient in voorkomend geval te worden ingegaan op de toepasbaarheid in de tijd van de andere bepalingen van de richtlijn die in casu mogelijk relevant zijn.

37. Allereerst zij in dit verband opgemerkt dat, voor zover de bepalingen van de richtlijn op louter declaratoire wijze beginselen codificeren die al eerder door de rechtspraak zijn erkend¹⁴, deze beginselen van toepassing blijven zonder dat het van belang is of de betreffende bepalingen van de richtlijn als materieel in de zin van artikel 22, lid 1, moeten worden aangemerkt.

38. Bovendien zijn de prejudiciële vragen, ongeacht de toepasselijkheid van de richtlijn, in elk geval ontvankelijk. Want zelfs indien sommige bepalingen van de richtlijn niet in de tijd van toepassing zouden zijn, dienen deze vragen te worden beantwoord aan de hand van artikel 101 VWEU, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel.

b) Verjaring van de vordering in het hoofdgeding

39. Anders dan Spanje beweert, verandert het argument dat de vordering in het hoofdgeding is verjaard, niets aan de relevantie van de prejudiciële vragen voor de beslechting van het hoofdgeding.

40. In zijn arrest in de zaak Volvo en DAF Trucks heeft het Hof artikel 10 van richtlijn 2014/104, dat de verjaringstermijn voor schadevorderingen wegens inbreuk op het mededingingsrecht regelt en voorziet in een verjaringstermijn van ten minste vijf jaar voor dergelijke vorderingen, gekwalificeerd als materieelrechtelijke bepaling.¹⁵ Voorts heeft het Hof vastgesteld dat de verjaringstermijn doorgaans ingaat op de dag van de publicatie van de samenvatting van het besluit van de Commissie in het Publicatieblad waarbij de inbreuk wordt vastgesteld.¹⁶

41. Bovendien heeft het Hof geoordeeld dat de in artikel 10 van richtlijn 2014/104 vastgestelde verjaringstermijn van vijf jaar kan worden toegepast op een schadevordering die weliswaar betrekking heeft op een inbreuk op het mededingingsrecht die vóór de inwerkingtreding van die richtlijn is beëindigd, maar is ingesteld na de inwerkingtreding van de bepalingen waarbij de richtlijn is omgezet in nationaal recht. Dit geldt in ieder geval wanneer de verjaringstermijn die volgens de oude regeling op deze vordering van toepassing was, niet was verstreken vóór het einde van de omzettingsperiode van de richtlijn, en ook na de inwerkingtreding van de nationale omzettingsregels is blijven lopen.¹⁷

42. Volgens de informatie van Spanje bedroeg de verjaringstermijn in het nationale recht vóór de omzetting van richtlijn 2014/104 één jaar. In casu is de samenvatting van het besluit van de Commissie waarbij de inbreuk is vastgesteld, op 6 april 2017 in het Publicatieblad

¹⁴ Zie in dit verband overweging 12 van richtlijn 2014/104.

¹⁵ Zie echter, wat de kwalificatie van verjaringsregels als materieel- of procesrechtelijk betreft, ook mijn conclusie in de zaak Taricco e.a. (C-105/14, EU:C:2015:293, punten 114 en 115).

¹⁶ Arrest van 22 juni 2022, Volvo en DAF Trucks (C-267/20, EU:C:2022:494, punten 46, 47, 71 en 72).

¹⁷ Arrest van 22 juni 2022, Volvo en DAF Trucks (C-267/20, EU:C:2022:494, punten 33, 34, 42, 48, 49 en 73-79). Zie in dit verband ook de conclusie van advocaat-generaal Pitruzzella in de zaak ZA e.a. (C-25/21, EU:C:2022:659, punten 52-53).

gepubliceerd.¹⁸ Onder voorbehoud van verificatie door de verwijzende rechter, kan ervan worden uitgegaan dat verzoekers op dat tijdstip de voor het instellen van hun vordering noodzakelijke informatie hebben ontvangen en de verjaringstermijn van één jaar toen is ingegaan. Deze termijn was dus noch vóór het verstrijken van de termijn voor de omzetting van richtlijn 2014/104 op 27 december 2016 verstreken noch vóór de inwerkingtreding van de Spaanse omzettingsregelingen op 27 mei 2017 (zie punt 11 hierboven). Bijgevolg zijn – onder voorbehoud van verificatie door de verwijzende rechter – artikel 10 van de richtlijn en de krachtens de omzetting ervan in Spanje ingevoerde verjaringstermijn van vijf jaar van toepassing op de vordering in het hoofdgeding.

43. Aangezien de vordering in het hoofdgeding is ingesteld op 11 oktober 2019 en dus minder dan vijf jaar na aanvang van de verjaring, is deze vordering bijgevolg niet verjaard en zijn de prejudiciële vragen voor de beslechting van het geding van belang.

3. Conclusie over de ontvankelijkheid van het verzoek om een prejudiciële beslissing

44. Uit het voorgaande volgt dat het verzoek om een prejudiciële beslissing ontvankelijk is.

B. Inhoudelijke beoordeling van de prejudiciële vragen

45. De drie prejudiciële vragen van de Juzgado de lo Mercantil n° 3 de Valencia betreffen in wezen twee hoofdonderwerpen. In de eerste plaats staat de vraag centraal of de algemene Spaanse regeling voor de proceskosten volgens welke de proceskosten ook worden gedeeld wanneer de verzoeker gedeeltelijk in het gelijk wordt gesteld, het uiterst moeilijk maakt om het recht op schadevergoeding wegens kartelschade uit te oefenen (1). In de tweede plaats gaat het om de vraag onder welke voorwaarden een nationale rechter gebruik kan maken van de mogelijkheid om het bedrag van de aangevoerde kartelschade te ramen (2).

1. Verdeling van de kosten krachtens artikel 394, lid 2, LEC (eerste prejudiciële vraag)

46. De regeling over de kosten in artikel 394, lid 2, LEC kan de verzoeker ontmoedigen om zijn rechten uit te oefenen en te handhaven, aangezien de verzoeker hierdoor het risico loopt dat hij, zelfs indien hij gedeeltelijk in het gelijk wordt gesteld, zowel al zijn eigen kosten als de helft van de gemeenschappelijke kosten moet dragen (a). De vraag rijst echter of deze regeling, gelezen in samenhang met artikel 394, lid 1, LEC, in overeenstemming met het Unierecht aldus kan worden uitgelegd dat zij geen buitensporig obstakel vormt voor de effectieve handhaving van het recht op schadevergoeding wegens kartelschade (b).

a) Vormt de kostenregeling van artikel 394, lid 2, LEC een buitensporig obstakel voor de effectieve handhaving van het recht op schadevergoeding wegens kartelschade?

47. Met zijn eerste vraag wenst de verwijzende rechter te vernemen of de regeling voor de kostenverdeling van artikel 394, lid 2, LEC verenigbaar is met artikel 101 VWEU, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, en met het recht op volledige vergoeding van de schade als gevolg van een inbreuk op het mededingingsrecht.

¹⁸ Zie voetnoot 4 van de onderhavige conclusie.

48. Volgens de rechtspraak van het Hof over artikel 101 VWEU, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, dat op declaratoire wijze in artikel 4 van richtlijn 2014/104 is gecodificeerd, mogen de procedurele bepalingen van de lidstaten voor de uitoefening van het recht op schadevergoeding wegens schade als gevolg van inbreuken op het mededingingsrecht de uitoefening van dit recht in de praktijk niet onmogelijk of uiterst moeilijk maken.¹⁹

49. Overeenkomstig artikel 394, lid 2, LEC draagt de verzoeker, zelfs in geval van gedeeltelijke toewijzing, zijn eigen kosten en de helft van de gemeenschappelijke kosten.

1) Toepasselijkheid van de rechtspraak inzake richtlijn 93/13

50. Deze bepaling was het voorwerp van het arrest in de zaak Caixabank en Banco Bilbao Vizcaya Argentaria²⁰, dat ook door de verwijzende rechter wordt aangehaald. In dat arrest heeft het Hof geoordeeld dat richtlijn 93/13/EEG betreffende oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten²¹, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, zich verzet tegen de regeling van artikel 394 LEC, waarbij een deel van de proceskosten, naargelang van de gedeeltelijke toewijzing van zijn vordering, voor rekening van de consument kan komen. In die zaak is de door een consument ingestelde vordering tot nietigverklaring van een oneerlijk contractueel beding volledig toegewezen, maar de vordering tot terugbetaling van de uit hoofde van dit beding betaalde bedragen slechts gedeeltelijk. Volgens het Hof vormt de litigieuze regeling in dat geval een aanzienlijk obstakel dat consumenten kan ontmoedigen om het door richtlijn 93/13 verleende recht op een effectieve rechterlijke toetsing van het potentieel oneerlijke karakter van contractuele bedingen uit te oefenen.

51. Kan deze vaststelling worden toegepast op het in casu aan de orde zijnde voorwerp van de handhaving van Unierechtelijke vorderingen tot schadevergoeding wegens inbreuken op het mededingingsrecht?

52. Het is duidelijk dat er structurele overeenkomsten bestaan tussen de problematiek van de oneerlijke bedingen en die van de schadevergoeding voor kartelschade. Op beide gebieden is er immers doorgaans sprake van een structurele onevenwichtigheid waardoor één partij wordt benadeeld.

53. Dit gebrek aan evenwicht is algemeen bekend in de relatie tussen verkopers – die vaak gebruikmaken van gestandaardiseerde modellen voor overeenkomsten – enerzijds en consumenten anderzijds. Overeenkomstig de overwegingen van richtlijn 93/13 heeft deze dan ook ten doel de burgers in hun rol als consument bescherming te bieden en hun rechten te versterken.

54. Zoals verzoekers in casu betogen en uit de overwegingen 14, 15, 45 en 46 van richtlijn 2014/104 blijkt, wordt het recht op schadevergoeding wegens kartelschade eveneens gekenmerkt door een structureel gebrek aan evenwicht tussen de benadeelde verzoeker en de verwerende inbreukmaker. Dit gebrek aan evenwicht is met name te wijten aan een informatieasymmetrie in

¹⁹ Arresten van 13 juli 2006, Manfredi e.a. (C-295/04–C-298/04, EU:C:2006:461, punt 62); 6 juni 2013, Donau Chemie e.a. (C-536/11, EU:C:2013:366, punt 27), en 28 maart 2019, Cogeco Communications (C-637/17, EU:C:2019:263, punt 43).

²⁰ Arrest van 16 juli 2020 (C-224/19 en C-259/19, EU:C:2020:578, punten 93-99; hierna: „arrest Caixabank”).

²¹ Richtlijn van de Raad van 5 april 1993 (PB 1993, L 95, blz. 29).

het nadeel van de verzoeker en de moeilijkheden bij de bewijsvoering en de vaststelling van de schade, die richtlijn 2014/104 middels de bepalingen inzake de toegang tot bewijsmateriaal en de schadebegroting (artikelen 5, 6 en 17) beoogt op te lossen.

55. Bijgevolg is de situatie van de verzoekers in kartelschadezaken, ook al zijn zij gewoonlijk geen consumenten, wat betreft hun structurele zwakke positie niettemin voldoende vergelijkbaar met die van consumenten in de zin van het arrest Caixabank.

56. Zoals verzoekers voorts aanvoeren, komt er in zaken als de onderhavige en andere schadevergoedingszaken op grond van het vrachtwagenkartel als verzwarende omstandigheid bij dat de benadeelde partijen hier vaak kleine of middelgrote bedrijven zijn, terwijl de verweerders multinationals zijn. Een dergelijke situatie doet zich vaak – zij het niet onvermijdelijk – voor in kartelschadezaken.²² Dit verklaart ook waarom er zoveel modellen zijn voor de financiering van rechtszaken op dit gebied. Voor een effectieve handhaving van het kartelrecht zijn het echter juist degenen die (in absolute termen, zij het niet noodzakelijkerwijs individueel) betrekkelijk geringe of zelfs verspreide schade hebben geleden, die moeten worden aangemoedigd om hun rechten uit te oefenen.

57. Een andere structurele en teleologische overeenkomst tussen de werkingssfeer van richtlijn 93/13 en die van de schadevergoeding wegens kartelschade in deze context is dat verzoekers door de uitoefening van hun eigen rechten op beide gebieden bijdragen tot de verwezenlijking van doelstellingen van de Unie, zoals de werking van de interne markt of de bescherming van de eerlijke mededinging. Anders dan Spanje stelt, heeft richtlijn 93/13 namelijk niet alleen de schadeloosstelling van de betrokken consument tot doel, maar moet deze tevens een einde maken aan het gebruik van oneerlijke bedingen in het algemeen. Naast de schadeloosstelling moet het recht op schadevergoeding wegens kartelschade ook als afschrikking dienen en daardoor tot de effectieve handhaving van het mededingingsrecht leiden.²³ Een dergelijke functie als „verdediger” of „handhaver” van de belangen van de Unie heeft de verzoeker bijvoorbeeld ook bij vorderingen van concurrenten op het gebied van het recht inzake staatssteun of overheidsopdrachten, of bij vorderingen van verenigingen op het gebied van het milieurecht.

58. Zoals Daimler aanvoert, had het arrest Caixabank echter betrekking op een zaak met twee voorwerpen (de vaststelling van het oneerlijke karakter van het betrokken beding en de terugbetaling van de uit hoofde van dit beding betaalde bedragen), waarvan de eerste vordering volledig en de tweede slechts gedeeltelijk is toegewezen.²⁴ Het onderhavige hoofdgeding betreft daarentegen één enkele vordering tot schadevergoeding.

59. Anders dan Daimler stelt, doet dit in principe geen afbreuk aan de vergelijkbaarheid van de twee situaties. Niettemin kan dit ertoe leiden dat de oplossing van het arrest Caixabank in casu moet worden genuanceerd. In dit verband moeten de volgende overwegingen in aanmerking worden genomen.

²² Om deze reden heeft het Hof de werkingssfeer van de bescherming voor schadevorderingen in kartelzaken tot kleinere bedrijven met een natuurlijk persoon als bestuurder uitgebreid, zelfs indien deze (als de partij met een economisch zwakkere positie) de partijen van de overeenkomst zijn die in strijd is met artikel 101 VWEU, zie arrest van 20 september 2001, Courage en Crehan (C-453/99, EU:C:2001:465, punten 24-34).

²³ Zie arresten van 20 september 2001, Courage en Crehan (C-453/99, EU:C:2001:465, punten 26 en 27), en 6 oktober 2021, Sumal (C-882/19, EU:C:2021:800, punt 36), en de conclusie van advocaat-generaal Wahl in de zaak Skanska Industrial Solutions e.a. (C-724/17, EU:C:2019:100, punten 27-31).

²⁴ Zie arrest Caixabank (punten 94 en 96).

2) Nuancering van de rechtspraak over richtlijn 93/13 op het gebied van schadevorderingen in kartelzaken

60. Ten eerste lijkt het niet uitgesloten dat zelfs in een zaak als de onderhavige wordt uitgegaan van de toewijzing ten gronde. Door een deel van zijn vordering aan de verzoeker toe te wijzen, wordt immers erkend dat hij schade heeft geleden als gevolg van de in het geding zijnde inbreuk op het mededingingsrecht. Vanuit dit oogpunt is de situatie in casu vergelijkbaar met die van het arrest Caixabank, waarin de primaire vordering tot vaststelling van het oneerlijke karakter van het betrokken beding werd toegewezen.

61. Ten tweede heeft Daimler echter gelijk dat in kartelzaken over schadevergoedingen, net zoals in schadevergoedingszaken in het algemeen, de begroting van het bedrag van de schade centraal staat. Wanneer een vordering tot schadevergoeding ten gronde wordt erkend, wordt normaal gesproken niet zomaar een forfaitaire som toegekend zonder rekening te houden met de specifieke omstandigheden. Integendeel, richtlijn 2014/104 inzake de bewijsvoering en schadebegroting²⁵ beoogt een zo nauwkeurig mogelijke begroting van de schade mogelijk te maken. Ook het weerlegbare vermoeden in artikel 17, lid 2, van richtlijn 2014/104, volgens hetwelk kartelinbreuken worden geacht schade te berokkenen, dient volgens overweging 47 van de richtlijn niet te gelden voor de concrete omvang van de schade. In schadevergoedingsprocedures wegens kartelschade lijkt het daarom niet onredelijk om bij de beoordeling van de toewijzing met betrekking tot de beslissing ten aanzien van de kosten uit te gaan van het gedeelte van de vordering dat aan de verzoeker wordt toegewezen.

62. Ten derde is de verdeling van de kosten, indien beide partijen in een zaak gedeeltelijk in het gelijk en gedeeltelijk in het ongelijk worden gesteld, een uiting van procedurele billijkheid.²⁶ Zoals Daimler opmerkt, voorziet artikel 138, lid 3, van het Reglement voor de procesvoering van het Hof eveneens in een overeenkomstige verdeling. Een dergelijke regeling moet juist in schadevergoedingszaken voorkomen dat verzoekers buitensporige vorderingen indienen die niet in verhouding staan tot de geleden schade.

63. Ten vierde worden schadevergoedingszaken in verband met inbreuken op het mededingingsrecht evenwel gekenmerkt door het feit dat de vaststelling van de omvang van de schade in deze gevallen bijzonder moeilijk is en daarom een aanzienlijk obstakel kan vormen voor de handhaving van doeltreffende vorderingen tot schadevergoeding (zie punt 54 hierboven). Dit is de reden waarom de nationale rechterlijke instanties krachtens artikel 17, lid 1, van de richtlijn bevoegd moeten zijn om de schade te ramen.

64. Ten vijfde is het risico dat de schadevordering slechts gedeeltelijk wordt toegewezen, in schadevergoedingszaken wegens inbreuken op het mededingingsrecht bijzonder groot op grond van de genoemde moeilijkheden bij de begroting van het precieze bedrag van de schade en de mogelijkheid van de raming. Zoals in overweging 45 van richtlijn 2014/104 wordt erkend en zoals de verwijzende rechter en verzoekers opmerken, kunnen bovendien de kosten voor het opstellen van economische deskundigenrapporten, die noodzakelijk zijn om het bedrag van de schade vast te stellen, behoorlijk oplopen. De verwijzende rechter benadrukt dat de daadwerkelijk ontvangen vergoeding bijgevolg door de kostenverdeling aanzienlijk kan worden verminderd.

²⁵ Zie de overwegingen 45 en 46 (punt 6 van de onderhavige conclusie) alsook de artikelen 5 (punt 7 van de onderhavige conclusie), 6 en 17 (punt 8 van de onderhavige conclusie) van richtlijn 2014/104.

²⁶ Zie in dit verband de conclusie van advocaat-generaal Saugmandsgaard Øe in de zaak Caixabank (C-385/20, EU:C:2021:828, punt 59).

65. Uit de combinatie van deze factoren volgt dat in mededingingszaken over het recht op schadevergoeding het risico om de eigen kosten en de helft van de gemeenschappelijke kosten te moeten dragen, zelfs indien de vordering gedeeltelijk wordt toegewezen, zoals in het arrest Caixabank, „een aanzienlijk obstakel vormt dat [de verzoeker] kan ontmoedigen het [uit artikel 101 VWEU voortvloeiende recht op schadevergoeding wegens kartelschade] uit te oefenen”.²⁷

66. Ten zesde en ten slotte betekent dit echter nog niet dat de verweerder in elke situatie waarin de verzoeker gedeeltelijk in het gelijk wordt gesteld, noodzakelijkerwijs de volledige kosten van de verzoeker moet dragen. Zoals Daimler betoogt, impliceert het door de rechtspraak erkende²⁸ en in artikel 3 van richtlijn 2014/104 gecodificeerde recht op volledige vergoeding van de schade die is geleden door een inbreuk op het mededingingsrecht, namelijk niet noodzakelijkerwijs dat door de uitoefening van dit recht helemaal geen kosten mogen ontstaan. Het criterium volgens hetwelk een persoon die schade heeft geleden, in de positie moet worden gebracht waarin hij zich zou hebben bevonden indien de inbreuk op het mededingingsrecht niet was gepleegd (artikel 3, lid 2), betekent niet dat deze persoon in ieder geval in dezelfde positie moet worden gebracht als wanneer de procedure voor de handhaving van deze schadevergoeding niet zou hebben plaatsgevonden.

67. In die zin heeft het Hof in een andere zaak betreffende richtlijn 93/13 vastgesteld dat het doeltreffendheidsbeginsel zich er niet tegen verzet dat een consument bepaalde gerechtskosten draagt wanneer hij beroep instelt strekkende tot vaststelling van het oneerlijke karakter van een contractueel beding. In dit verband heeft het Hof geoordeeld dat het niet in strijd is met het doeltreffendheidsbeginsel dat de consument niet het volledige bedrag van de door hem betaalde advocatenhonoraria, maar slechts een redelijk bedrag vergoed krijgt, mits de vergoede kosten niet zo laag zijn ten opzichte van het bedrag van de betwiste vordering dat deze de consument ervan weerhouden om zijn rechten uit te oefenen. Het Hof heeft dit vooral gerechtvaardigd met het argument dat de consument verantwoordelijk is voor het bedrag van het honorarium dat hij met zijn advocaat is overeengekomen en dat de verwerende verkoper niet het risico hoeft te dragen dat hij wordt verplicht tot betaling van buitensporig hoge proceskosten van de consument die niet in verhouding staan tot de zaak.²⁹

68. Hieruit kan, *mutatis mutandis*, voor schadevergoedingszaken wegens kartelschade worden afgeleid dat in geval van gedeeltelijke toewijzing van de verzoeker kan worden verlangd dat hij zijn eigen kosten of ten minste een deel daarvan alsmede een deel van de gemeenschappelijke kosten draagt, mits hij zelf verantwoordelijk is voor het ontstaan van deze kosten. Dit zou bijvoorbeeld het geval kunnen zijn wanneer de gedeeltelijke toewijzing te wijten is aan het feit dat de vordering wegens buitensporige vorderingen of het procederen van de verzoeker slechts gedeeltelijk wordt toegewezen.

69. Indien de gedeeltelijke toewijzing daarentegen te wijten is aan de algemeen erkende structurele buitensporige moeilijkheid of zelfs onmogelijkheid om de schade die wegens inbreuken op het mededingingsrecht is geleden in de praktijk te begroten, is die gedeeltelijke toewijzing niet aan de verzoeker te wijten en is het niet gerechtvaardigd om hem te verwijzen in de kosten voor de uitoefening van zijn recht op schadevergoeding. Anders zou dit de handhaving

²⁷ Zie naar analogie arrest Caixabank (punt 99).

²⁸ Arrest van 6 juni 2013, *Donau Chemie e.a.* (C-536/11, EU:C:2013:366, punt 24); zie in die zin ook arrest van 13 juli 2006, *Manfredi e.a.* (C-295/04–C-298/04, EU:C:2006:461, punten 95 en 96).

²⁹ Arrest Caixabank (punten 42-58); zie in dit verband ook de conclusie van advocaat-generaal Saugmandsgaard Øe in de zaak Caixabank (C-385/20, EU:C:2021:828, punten 50-54).

van deze vorderingen buitensporig moeilijk of zelfs praktisch onmogelijk maken en zou dit de verzoeker daarom kunnen ontmoedigen om zijn recht op schadevergoeding wegens kartelschade daadwerkelijk uit te oefenen.

70. In dat geval moet het risico dat de verzoeker gedeeltelijk in het ongelijk wordt gesteld veeleer worden toegerekend aan de verantwoordelijkheid van de verweerder, die de verboden inbreuk op het mededingingsrecht heeft gepleegd. De verweerders zijn in beginsel verantwoordelijk voor de rechtszaak omdat zij een kartel hebben gevormd. Een dergelijk kartel met het doel prijsafspraken te maken is minstens even ernstig als het gebruik van oneerlijke bedingen. Bovendien is bekend dat dergelijke inbreuken verboden zijn en zijn de vorderingen van kartelslachtoffers en de daarmee gepaard gaande proceskosten voor de leden van het kartel voorzienbaar. Ook het probleem van de begroting van kartelschade is algemeen bekend. Het risico van gedeeltelijke afwijzing van de vorderingen van de kartelslachtoffers is voor de schadeveroorzakers derhalve voldoende voorzienbaar.³⁰

71. Wanneer beide partijen gedeeltelijk in het gelijk en gedeeltelijk in het ongelijk worden gesteld, lijkt het derhalve gerechtvaardigd en billijk om bij schadevorderingen in kartelzaken af te wijken van het algemene beginsel van de verdeling van de proceskosten, indien de gedeeltelijke afwijzing van de vordering van de verzoeker eraan te wijten is dat het buitensporig moeilijk of onmogelijk is om de schade te begroten, en hij hiervoor dus niet verantwoordelijk is. Of dit het geval is, dient de rechter die de zaak in kwestie behandelt, in het licht van de specifieke omstandigheden van het individuele geval te beoordelen.

72. Uit het bovenstaande volgt dat de kostenregeling van artikel 394, lid 2, LEC in casu, net zoals op het gebied van richtlijn 93/13, niet verenigbaar is met het doeltreffendheidsbeginsel, indien deze regeling, wanneer de verzoeker slechts gedeeltelijk in het gelijk wordt gesteld omdat het buitensporig moeilijk of onmogelijk is om de schade te begroten, ertoe leidt dat hij niettemin zijn eigen kosten en de helft van de gemeenschappelijke kosten moet dragen.

b) Is een uitlegging van artikel 394, leden 1 en 2, LEC in overeenstemming met het Unierecht mogelijk?

73. Volgens vaste rechtspraak staat het aan de verwijzende rechter om de aan de orde zijnde nationale voorschriften zoveel mogelijk uit te leggen in het licht van het Unierecht en, meer in het bijzonder, aan de hand van de bewoordingen en de doelstelling van artikel 101 VWEU, maar zonder een uitlegging contra legem van die nationale bepalingen³¹.

74. Bij de beantwoording van de vraag of een nationale regeling de toepassing van het Unierecht onmogelijk of uiterst moeilijk maakt, moet bovendien rekening worden gehouden met de plaats van die bepaling in de gehele procedure en met het verloop en de bijzondere kenmerken van die procedure bij de verschillende nationale instanties.³²

³⁰ Zie in dit verband, mutatis mutandis, arresten van 5 juni 2014, Kone e.a. (C-557/12, EU:C:2014:1317, punten 30 en 34), en 12 december 2019, Otis Gesellschaft e.a. (C-435/18, EU:C:2019:1069, punt 32), en mijn conclusie in de zaken Kone e.a. (C-557/12, EU:C:2014:45, punten 37, 41 e.v. en 75) en Otis Gesellschaft e.a. (C-435/18, EU:C:2019:651, punten 83 en 142 e.v.).

³¹ Arresten van 21 januari 2021, Whiteland Import Export (C-308/19, EU:C:2021:47, punten 60-62), en 22 juni 2022, Volvo en DAF Trucks (C-267/20, EU:C:2022:494, punt 52).

³² Arresten van 14 maart 2013, Aziz (C-415/11, EU:C:2013:164, punt 53), en 1 oktober 2015, ERSTE Bank Hungary (C-32/14, EU:C:2015:637, punt 51), en arrest Caixabank (punten 85 en 97).

75. De verwijzende rechter heeft verklaard dat artikel 394, lid 1, LEC, volgens hetwelk de kosten worden opgelegd aan de partij van wie alle vorderingen zijn afgewezen, als volgt wordt uitgelegd door de Spaanse rechterlijke instanties: ook in gevallen waarin verzoekers vorderingen „grotendeels zijn toegewezen” („estimación sustancial”/„accueil substantiel des conclusions”) en er slechts een gering verschil bestaat tussen het gevorderde en het toegewezen bedrag, is het mogelijk om de verweerder in de kosten te verwijzen.

76. Volgens de verwijzende rechter en de opmerkingen van Daimler richt deze rechtspraak zich echter (althans ook) op het „kwantitatieve” aspect van het in het gelijk gesteld zijn, en niet alleen op het „kwalitatieve” aspect daarvan. Bijgevolg kan deze rechtspraak duidelijk alleen worden toegepast indien de vorderingen ten aanzien waarvan de verzoeker in het ongelijk is gesteld als bijkomstig kunnen worden beschouwd met betrekking tot het voorwerp van het geding en de totale economische waarde. Het is dus niet duidelijk of de regel van het „grotendeels toegewezen zijn” alleen kan worden toegepast in gevallen waarin het bedrag van de oorspronkelijke vordering tot schadevergoeding van de verzoeker voor bijna 100 % (of ten minste 70-80 %) is toegewezen. De vraag is of de regel ook van toepassing is in gevallen waarin minder dan 70 % of zelfs minder dan 50 % van het bedrag van de oorspronkelijke vordering is toegewezen (hetgeen eigenlijk zou leiden tot de toepassing van artikel 394, lid 2, LEC), indien deze gedeeltelijke toewijzing eraan te wijten is dat het buitensporig moeilijk of praktisch onmogelijk is om de schade te begroten.

77. Bovendien heeft de Spaanse rechtspraak volgens het betoog van Daimler een veroordeling in de volledige kosten ook in geval van gedeeltelijke toewijzing toegestaan, wanneer de verzoeker zijn vordering in de loop van de procedure aanpast. Het staat aan de verwijzende rechter om na te gaan in hoeverre deze rechtspraak er in een situatie als de onderhavige toe zou kunnen leiden dat de kosten zelfs in geval van gedeeltelijke toewijzing aan de verzoeker moeten worden vergoed. In dit verband zou met name moeten worden onderzocht of de verplichting om de vordering in de loop van de procedure aan te passen, de uitoefening van het recht op schadevergoeding voor kartelschade praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk zou maken. Het zou bijvoorbeeld niet aanvaardbaar zijn dat de verzoeker onder druk wordt gezet om zijn aanvankelijk redelijke vorderingen tot een onredelijk niveau te verlagen omdat hij het risico loopt dat hij de helft van de proceskosten moet dragen. Daarentegen zou de verzoeker deze vorderingen naar aanleiding van de beoordeling van het bewijsmateriaal en de raming van het bedrag van de schade door de bevoegde rechter wel kunnen aanpassen.

78. Voorts betoogt Daimler dat de Spaanse rechterlijke instanties bij mededingingsrechtelijke schadevorderingen de mogelijkheid hebben erkend om verzoekers niet te verplichten om alle kosten te dragen, zelfs wanneer zij volledig in het ongelijk zijn gesteld.

79. Het blijft onduidelijk of artikel 394, lid 2, LEC in voorkomend geval ook de mogelijkheid biedt om verzoeker slechts gedeeltelijk (en niet volledig) in zijn eigen kosten en de gemeenschappelijke kosten te verwijzen, indien de omstandigheden van het geval, met name de buitensporige moeilijkheid of onmogelijkheid om de schade te begroten enerzijds en het procesgedrag van de partijen anderzijds, dit rechtvaardigen.

80. Het staat aan de verwijzende rechter om in het licht van al deze elementen na te gaan of artikel 394, leden 1 en 2, LEC, in overeenstemming met het Unierecht, aldus kan worden uitgelegd dat, wanneer de verzoeker slechts gedeeltelijk in het gelijk is gesteld omdat het buitensporig moeilijk of praktisch onmogelijk is om de schade te begroten, van de verweerder kan worden verlangd dat hij alle kosten draagt, of dat hij, afhankelijk van de omstandigheden van het geval, kan worden verplicht om ten minste een redelijk deel van verzoekers kosten te dragen.

c) Tussenconclusie

81. Uit het voorgaande volgt dat artikel 101 VWEU, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, aldus dient te worden uitgelegd dat het zich niet verzet tegen een nationale regeling volgens welke in bepaalde gevallen, ook wanneer de verzoeker gedeeltelijk in het gelijk is gesteld, beide partijen de helft van de kosten dragen. Dit veronderstelt evenwel dat die regeling, in overeenstemming met het Unierecht, aldus kan worden uitgelegd dat de verweerder, wanneer de verzoeker gedeeltelijk in het ongelijk is gesteld omdat het buitensporig moeilijk of praktisch onmogelijk is om de schade te begroten, alle kosten draagt, of dat hij, afhankelijk van de omstandigheden van het geval, kan worden verplicht om ten minste een redelijk deel van verzoekers kosten te dragen.

2. Voorwaarden voor de raming van het bedrag van de schade (tweede en derde prejudiciële vraag)

82. Met zijn tweede en derde vraag wenst de verwijzende rechter te vernemen of hij in een zaak als de onderhavige van de mogelijkheid gebruik kan maken om het bedrag van de individuele kartelschade te ramen. In dit verband benadrukt hij twee bijzondere kenmerken van deze zaak: ten eerste is de verzoeker toegang verleend tot de gegevens waarop het deskundigenrapport van verweerster was gebaseerd (a); ten tweede heeft de verzoeker zijn vordering tegen een van de karteldeelneemers ingesteld van wie hij slechts een deel van de goederen had verworven waarop de kartelafspraken betrekking hadden (b).

a) Toegang tot de gegevens waarop verweerster haar deskundigenrapport over de schade heeft gebaseerd (tweede prejudiciële vraag)

83. In zijn tweede prejudiciële vraag noemt de verwijzende rechter het begrip „informatieasymmetrie” tussen de partijen. Uit deze formulering en uit de verwijzing naar de toegang tot de gegevens waarop verweerster haar deskundigenrapport over de schade heeft gebaseerd, kan worden afgeleid dat de verwijzende rechter wil vernemen of hij het bedrag van de schade mag ramen wanneer de verzoeker toegang had tot deze gegevens, waardoor de asymmetrie tussen de partijen in voorkomend geval gedeeltelijk is opgeheven.

84. Het feit dat er sprake is van een „informatieasymmetrie”, is volgens artikel 17, lid 1, van richtlijn 2014/104 geen voorwaarde om het bedrag van de schade te mogen ramen.

85. In overweging 46 van die richtlijn worden de informatieasymmetrie tussen de partijen en de bekende moeilijkheden bij de vaststelling van de omvang van de schade in verband met de noodzaak genoemd om te voorzien in de mogelijkheid om de schade te ramen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de typische aard van de informatieasymmetrie voor de wetgever slechts één van de redenen was om de mogelijkheid van een raming in te voeren.

86. Zelfs indien er geen sprake is van informatieasymmetrie, kunnen zich immers moeilijkheden voordoen bij de concrete begroting van de schade. Derhalve moet de raming niet alleen de informatieasymmetrie tussen de partijen opheffen, maar ook de bewijsmoeilijkheden bij de berekening van de schade in hun geheel oplossen.

87. Anderzijds wordt in overweging 15 de informatieasymmetrie tussen de partijen genoemd als reden voor de invoering van regels voor de bewijsverkrijging, die moeten dienen om deze asymmetrie te verminderen.

88. In de artikelen 5 en 6 van richtlijn 2014/104³³ is bepaald dat nationale rechterlijke instanties de verzoeker, de verweerder, een derde partij of een mededingingsautoriteit kunnen gelasten toegang tot bewijsmateriaal te verlenen. Volgens artikel 17, lid 1, kan de schade worden geraamd, wanneer het praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk is het bedrag van de geleden schade nauwkeurig te begroten *op basis van het beschikbare bewijsmateriaal*³⁴. Deze bepaling berust bijgevolg op de veronderstelling dat de mogelijkheden om de toegang tot bewijsmateriaal te gelasten reeds zijn uitgeput en dat de begroting niettemin praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk is. De raming van de schade is dus subsidiair voor de nauwkeurige begroting van het bedrag van de schade door het verkrijgen van bewijs.

89. Bijgevolg is het verlenen van toegang tot bewijsmateriaal door de verweerder – ook indien dit niet in het kader van een bevel krachtens artikel 5 maar op eigen initiatief gebeurt – alleen een andere manier om de feiten vast te stellen. Hierdoor wordt bijgevolg niet uitgesloten dat de begroting van de schade niettemin praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk is.

90. Bovendien kan niet algemeen worden aangenomen dat de toegang tot de gegevens waarop het deskundigenrapport van verweester over de schade is gebaseerd, de informatieasymmetrie tussen de partijen volledig opheft. Zelfs indien er geen sprake zou zijn van een informatieasymmetrie, zou dit niet betekenen dat de begroting van de schade niet praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk zou kunnen zijn.

91. Ten eerste dienen voor de beantwoording van de vraag in hoeverre de toegang tot de gegevens in kwestie de informatieasymmetrie tussen de partijen daadwerkelijk vermindert, de concrete modaliteiten van de terbeschikkingstelling van de gegevens alsmede de omvang en de relevantie ervan per geval te worden beoordeeld. Hierbij kan het bijvoorbeeld gaan om de vraag of binnen een kort tijdsbestek een zeer grote hoeveelheid gegevens in moeilijk toegankelijke formaten aan een verzoeker ter beschikking wordt gesteld, in hoeverre deze gegevens kunnen worden gebruikt enzovoort.

92. Volgens de informatie van verzoekers is in casu alleen toegang verleend tot de gegevens die door verweester zijn gebruikt voor haar deskundigenrapport over de schade. De deskundigen van verzoekers hadden geen mogelijkheid om een verzoek om toegang tot verdere gegevens in te dienen. Bovendien was de periode waarin deze gegevens konden worden geraadpleegd, vrij kort (volgens de verwijzende rechter „één week, binnen kantooruren”, volgens verzoekers „vijf werkdagen, in de ochtenden”). Tijdens de raadpleging van de gegevens mochten noch kopieën worden gemaakt noch elektronische apparaten van verzoekers worden gebruikt. Ook zijn de betrokken gegevens niet aan het dossier toegevoegd en kon de verwijzende rechter deze niet zelf raadplegen. Uiteindelijk heeft de deskundige van verzoekers een korte periode van tien tot vijftien dagen om zijn deskundigenrapport indien nodig te herzien op basis van de geraadpleegde gegevens.

³³ Volgens advocaat-generaal Szpunar zijn deze bepalingen procedurele regels [zie de conclusie van advocaat-generaal Szpunar in de zaken PACCAR e.a. (C-163/21, EU:C:2022:286, punt 57) en RegioJet (C-57/21, EU:C:2022:363, punt 29)]. Indien het Hof die benadering zou volgen, zouden de nationale bepalingen inzake de omzetting van deze bepalingen bijgevolg in de tijd van toepassing zijn op de onderhavige zaak, zonder dat dit relevant is voor het onderhavige betoog.

³⁴ Cursivering van mij.

93. Op grond van deze veronderstellingen lijkt het, alleen al vanwege de modaliteiten van de toegang, niet waarschijnlijk dat deze maatregel de informatieasymmetrie tussen de partijen met betrekking tot de begroting van de schade volledig heeft opgeheven.

94. Uit het feit dat verzoekers hun eigen deskundigenrapport na de raadpleging van verweersters gegevens niet hebben aangepast, kan niet zonder meer worden geconcludeerd dat verzoekers niet alles in het werk hebben gesteld om de schade te begroten en er daarom niet van kan worden uitgegaan dat dit praktisch onmogelijk of buitensporig moeilijk is. Integendeel, er moet rekening worden gehouden met de relevantie van de gegevens en met het feit dat verzoekers een technisch deskundigenrapport hebben overgelegd met de resultaten van het onderzoek van de gegevens die zijn verkregen door de toegang tot verweersters gegevens (zie punt 16 hierboven).

95. Zo kan in de regel van de verzoeker worden verlangd dat hij zijn betoog in het licht van de in de loop van het proces verkregen gegevens dienovereenkomstig aanpast. Indien deze gegevens echter a priori ontoereikend zijn om de schade nauwkeuriger te begroten, hetgeen de nationale rechter dient na te gaan, kan van de verzoeker ook niet worden verlangd dat hij zijn betoog aanpast. De nationale rechter moet, indien nodig aan de hand van overeenkomstige deskundigenrapporten, beoordelen of de gegevens toereikend zijn om de schade te begroten.

96. Ten tweede zou dit, zelfs indien er geen sprake is van een informatieasymmetrie, niet de conclusie uitsluiten dat het praktisch onmogelijk of buitensporig moeilijk is om het bedrag van de geleden schade op basis van het beschikbare bewijsmateriaal nauwkeurig te begroten.

97. Dit komt simpelweg omdat de aan de zaak ten grondslag liggende feiten zeer complex kunnen zijn. Zo zijn zelfs de deelnemers aan een kartel vaak niet in staat met zekerheid te beoordelen hoe de prijzen zich zonder kartelafspraken zouden hebben ontwikkeld. Met name kunnen zij niet weten in welke mate bepaalde concurrenten erin zouden zijn geslaagd om de kosten en dus de prijzen bij een onbeperkte concurrentiedruk te verlagen. In dat geval zouden zij ook geen toereikende gegevens ter beschikking kunnen stellen op basis waarvan het bedrag van de schade definitief zou kunnen worden vastgesteld.

98. Uit het voorgaande volgt dat het feit dat toegang is verleend tot de gegevens die zijn gebruikt voor het opstellen van verweersters deskundigenrapport, niet uitsluit dat er nog steeds een informatieasymmetrie tussen de partijen bestaat en het praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk is om het bedrag van de geleden schade nauwkeurig te begroten op basis van het beschikbare bewijsmateriaal.

b) Vordering tegen slechts één van de karteldeelne­mers van wie de goederen zijn verworven waarop de kartelafspraken betrekking hadden (derde prejudiciële vraag)

99. De derde vraag betreft de vraag of en in hoeverre het feit dat verzoeker zijn vordering slechts heeft ingesteld tegen één van de karteldeelne­mers van wie hij de goederen heeft gekocht waarop de kartelafspraken betrekking hadden, gevolgen heeft voor de mogelijkheid om het bedrag van de schade te ramen.

100. In dit verband dient eerst te worden verduidelijkt dat deze vraag niet de uitlegging van artikel 11 van richtlijn 2014/104 inzake de hoofdelijke aansprakelijkheid betreft. De verwijzende rechter betwist namelijk geenszins dat verzoekers niet alleen een vordering tegen Daimler konden instellen voor de vrachtwagens die zij van Daimler hadden verworven, maar ook voor die welke zij van andere karteldeelne­mers hadden verworven.

101. Enkel voor de volledigheid moet daarom worden opgemerkt dat het beginsel dat elke door het kartel benadeelde persoon tegen elke karteldeelnemer een schadevordering kan instellen, mits er een causaal verband bestaat tussen de door die gelaedeerde geleden schade en de door die karteldeelnemer gepleegde inbreuk, in ieder geval reeds voortvloeit uit de rechtspraak van het Hof. Derhalve is dit beginsel in artikel 11 van de richtlijn slechts op declaratoire wijze gecodificeerd en is het in elk geval in casu van toepassing (zie punt 37 hierboven).

102. Zoals het Hof onlangs heeft geoordeeld, zonder te verwijzen naar richtlijn 2014/104, brengt een inbreuk op het mededingingsrecht namelijk in beginsel met zich mee dat de inbreukmakende ondernemingen hoofdelijk aansprakelijk zijn.³⁵ Dit blijkt ook reeds uit de arresten in de zaken *Kone e.a.* en *Otis Gesellschaft e.a.*, waarin personen die schade hadden geleden als gevolg van beschermde prijzen, en publieke subsidieverstrekkingen die geen contractuele verhouding met een deelnemer van het kartel hadden en geen goederen waarop het kartel betrekking had, rechtstreeks van een deelnemer van het kartel hadden verworven, vorderingen hadden ingesteld.³⁶ Het is niet begrijpelijk waarom, in een zaak waarin een verzoeker rechtstreeks van een of meer karteldeelnemers goederen heeft verworven waarop het kartel betrekking had, zijn recht om van alle of slechts van bepaalde karteldeelnemers schadevergoeding wegens schade als gevolg van een gezamenlijke inbreuk te vorderen, moet afhangen van de vraag of hij de goederen heeft verworven van de verweerder dan wel of deze door hem zijn geproduceerd.

103. De derde prejudiciële vraag betreft bijgevolg de vraag of het proces ten opzichte van Daimler eerlijk is verlopen. De rechter vraagt zich af of ervan kan worden uitgegaan dat er sprake is van een informatieasymmetrie waardoor verzoekers worden benadeeld en hij het bedrag van de schade ook kan ramen wanneer Daimler niet alle litigieuze goederen heeft verkocht en geproduceerd waarop het kartel betrekking had. Daimler beschikt met betrekking tot deze goederen daardoor immers noodzakelijkerwijs over minder informatie dan de andere karteldeelnemers. De verwijzende rechter lijkt daarom te betwijfelen of hij er in dat geval van kan uitgaan dat de informatieasymmetrie in het nadeel van verzoekers en in het voordeel van Daimler is.

104. Ook voor deze situatie volgt echter uit de uiteenzettingen in de punten 84 tot en met 88 hierboven dat overeenkomstig artikel 17, lid 1, van richtlijn 2014/104 de enige relevante vraag is of het praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk is om het bedrag van de geleden schade nauwkeurig te begroten op basis van het beschikbare bewijsmateriaal.

105. In beginsel moet daarom in een dergelijke situatie door middel van rechterlijke bevelen krachtens artikel 5, lid 1, van richtlijn 2014/104 indien nodig van derden worden verlangd dat zij de informatie ter beschikking stellen. Hierdoor worden ook de rechten van de verdediging van de verweerder geëerbiedigd. Artikel 5, lid 1, van die richtlijn bepaalt namelijk dat ook de verweerder een verzoek tot het verlenen van toegang tot bewijsmateriaal door de verzoeker of een derde kan indienen. In dit verband moet de bevoegde rechterlijke instantie rekening houden met de kans van slagen van eventuele verzoeken om toegang tot bewijsmateriaal die de verweerder heeft ingediend, opdat deze verzoeken er niet toe leiden dat de procedure om louter tactische redenen vertraging oploopt.

³⁵ Arrest van 29 juli 2019, *Tibor-Trans* (C-451/18, EU:C:2019:635, punt 36). Bovendien heeft het Hof vastgesteld dat artikel 11 van richtlijn 2014/104 geen betrekking heeft op de aanwijzing van de entiteiten die dergelijke schade moeten vergoeden, maar op de verdeling van de aansprakelijkheid tussen die entiteiten [zie arrest van 14 maart 2019, *Skanska Industrial Solutions e.a.* (C-724/17, EU:C:2019:204, punt 34)].

³⁶ Arresten van 5 juni 2014 (C-557/12, EU:C:2014:1317) en 12 december 2019 (C-435/18, EU:C:2019:1069).

106. Wanneer deze mogelijkheden tot bewijsverkrijging zijn uitgeput, staat het aan de betrokken rechter om na te gaan of het nog steeds praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk is om het bedrag van de geleden schade nauwkeurig te begroten op basis van het beschikbare bewijsmateriaal en de schade te ramen.

107. In elk geval kan niet algemeen worden verondersteld dat er geen sprake is van informatieasymmetrie in het nadeel van de verzoekers in een zaak waarin de verweerder niet alle litigieuze goederen waarop het kartel betrekking heeft, heeft verkocht of geproduceerd. Zoals de verwijzende rechter zelf opmerkt, kan er namelijk ook in een dergelijk geval van worden uitgegaan dat de karteldeelnemers in het algemeen over meer informatie betreffende de inbreuk en de gevolgen ervan voor de prijzen beschikken dan degene die daardoor wordt benadeeld.

108. Bovendien mag de uitoefening van het recht van een verzoeker om tegen elke karteldeelnemer een vordering in te stellen, voor hem niet in die mate nadelig zijn dat daardoor de mogelijkheid van een raming in het algemeen wordt uitgesloten. In die zin stelt Daimler dat verzoekers bewust wilden voorkomen dat er een situatie ontstaat waarin alle relevante informatie over het bedrag van de schade beschikbaar zou zijn. Het recht van kartelslachtoffers om tegen alle of slechts bepaalde karteldeelnemers een vordering in te stellen, is echter een belangrijk onderdeel van de effectieve handhaving van het recht op schadevergoeding wegens kartelschade en mag niet zonder reden worden beperkt. Integendeel, dit recht moet worden uitgeoefend met inachtneming van alle relevante beginselen, waaronder de rechten van de verdediging van de kartelleden tegen wie een vordering is ingesteld.

109. De omstandigheid dat de verzoeker een vordering tegen een karteldeelnemer heeft ingesteld van wie hij slechts een deel van de litigieuze goederen heeft verworven waarop het kartel betrekking heeft, sluit derhalve niet uit dat de schade wordt geraamd omdat het praktisch onmogelijk of buitensporig moeilijk is om de schade te begroten, voor zover op verzoek van de verweerder ook alle veelbelovende en vanuit kostenoogpunt evenredige mogelijkheden om bewijsmateriaal in zijn voordeel te verzamelen, zijn uitgeput.

c) Tussenconclusie

110. Uit de voorgaande overwegingen volgt dat een raming van het bedrag van de schade overeenkomstig artikel 17, lid 1, van richtlijn 2014/104 vereist dat vaststaat dat een verzoeker schade heeft geleden, maar dat het praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk is om het bedrag van de geleden schade nauwkeurig te begroten op basis van het beschikbare bewijsmateriaal. Indien op verzoek van de verweerder alle veelbelovende en evenredige mogelijkheden om bewijsmateriaal in zijn voordeel te verzamelen, zijn uitgeput, kan aan deze voorwaarden ook zijn voldaan wanneer de verweerder toegang heeft verleend tot bepaalde gegevens en de verzoeker slechts een deel van de goederen waarop het kartel betrekking heeft, van hem heeft verworven.

VI. Conclusie

111. Derhalve geef ik het Hof in overweging de prejudiciële vragen te beantwoorden als volgt:

„1) Artikel 101 VWEU, gelezen in samenhang met het doeltreffendheidsbeginsel, dient aldus te worden uitgelegd dat het zich niet verzet tegen een nationale regeling volgens welke in bepaalde gevallen, ook wanneer de verzoeker gedeeltelijk in het gelijk is gesteld, beide partijen de helft van de kosten dragen. Dit veronderstelt evenwel dat die regeling, in

overeenstemming met het Unierecht, aldus kan worden uitgelegd dat de verweerder, wanneer de verzoeker gedeeltelijk in het ongelijk is gesteld omdat het buitensporig moeilijk of praktisch onmogelijk is om de schade te begroten, alle kosten draagt, of dat hij, afhankelijk van de omstandigheden van het geval, kan worden verplicht om ten minste een redelijk deel van verzoekers kosten te dragen.

- 2) Een raming van het bedrag van de schade vereist overeenkomstig artikel 17, lid 1, van richtlijn 2014/104/EU van het Europees Parlement en de Raad van 26 november 2014 betreffende bepaalde regels voor schadevorderingen volgens nationaal recht wegens inbreuken op de bepalingen van het mededingingsrecht van de lidstaten en van de Europese Unie dat vaststaat dat een verzoeker schade heeft geleden, maar dat het praktisch onmogelijk of uiterst moeilijk is om het bedrag van de geleden schade nauwkeurig te begroten op basis van het beschikbare bewijsmateriaal. Indien op verzoek van de verweerder alle veelbelovende en evenredige mogelijkheden om bewijsmateriaal in zijn voordeel te verzamelen, zijn uitgeput, kan aan deze voorwaarden ook zijn voldaan wanneer de verweerder toegang heeft verleend tot bepaalde gegevens en de verzoeker slechts een deel van de goederen waarop het kartel betrekking heeft, van hem heeft verworven.”